

Режим у кримінально-виконавчих установах і пенітенціарний рецидив

The regime in penal institutions and penitentiary relapse

Богдан Телефанко

Ключові слова:

режим, виправна колонія, покарання, засуджений, пенітенціарний рецидив.

Key words:

regime, correctional institution, penalty, convict, penitentiary relapse.

Постановка проблеми. Вимоги євроінтеграційних процесів в Україні створюють належні умови для пристосування до сучасних європейських стандартів і принципів сфери виконання й відбування кримінальних покарань. Одним із важливих напрямів оптимізації Державної кримінально-виконавчої служби України є забезпечення в кримінально-виконавчих установах (далі – КВУ) порядку виконання й відбування покарання (режиму) і наближення вимог останнього до міжнародних принципів і стандартів, рекомендацій міжнародних організацій у сфері виконання покарань. Режим регламентує життя в місцях позбавлення волі безперервно й під час усього строку покарання і впливає на рівень пенітенціарного рецидиву. З його допомогою встановлюються межі дозволеного в поведінці засуджених і таким чином визначається їхнє правове положення. Вимоги режиму рівною мірою обов'язкові для всіх засуджених і персоналу КВУ. Питання про режим виконання й відбування покарання, а також пенітенціарний рецидив – одна з найважливіших проблем кримінально-виконавчого права. Це питання знаходиться в центрі уваги не тільки спеціалістів галузі права, а й інших вчених – педагогів, психологів.

Стан дослідження проблеми. Цій проблематиці присвячені праці багатьох зарубіжних і вітчизняних учених у сфері кримінально-виконавчого права, зокрема М.А. Беляєва, І.Г. Богатирьова, Т.А. Денисової, О.Г. Колба, Й.С. Ноя, С.В. Познишева, А.Х. Степанюка, С.О. Стефанова, М.О. Стручкова, В.М. Трубникова, П.Л. Фріса, О.В. Щербини, І.С. Яковця та ін.

Метою статті є з'ясування змісту поняття «режим виконання й відбування покарання» і його вимог, оскільки до цього часу в установах виконання покарань існують не виправдані режимні обмеження, що також призводить до вчинення злочинів у КВУ.

Виклад основного матеріалу. Необхідно зазначити, що в навчальній, науковій і спеціальній літературі можна віднайти багато різних визначень, у яких уживається термін «режим», наприклад: «режим у місцях позбавлення волі», «режим тримання засуджених», «режим виконання покарання», «режим відбування покарання», «пенітенціарний режим», «режим осіб, що відбувають покарання» тощо. У зв'язку з неоднозначним уживанням і тлумаченням поняття «режим» є актуальним з'ясування його ознак і змісту. Відносно визначення поняття «режим» необхідно зазначити, що воно завжди характеризувалося багатоаспектністю й не мало єдиного теоретичного тлумачення.

Термін «режим» (від французького *regime*) у дослівному перекладі має декілька значень: 1) державний лад, спосіб правління; 2) точно встановлений розпорядок життя, праці, відпочинку, сну, харчування; 3) система правил, заходів, необхідних для досягнення тієї чи іншої мети.

Першим намагався дати визначення режиму в юридичній літературі професор С.В. Познишев на початку ХХ століття: пенітенціарний режим у широкому розумінні цього слова охоплює всю систему заходів, за допомогою яких пенітенціарні установи прагнуть до досягнення своєї мети. Сюди належать, по-перше, усі способи розміщення та поділу ув'язнених для виправно-трудового впливу на них, або так звані «пенітенціарні системи», по-друге, увесь розпорядок життя, який установлюється в пенітенціарних установах, і всі заходи впливу, що застосовуються до ув'язнених¹.

¹ Познышев С.В. Основы пенитенциарной науки / С.В. Познышев. – М., 1923. – С. 113.

Й.С. Ной звертав увагу на двозначний зміст режиму позбавлення волі – широкий і вузький. Режим у широкому значенні включав регулювання життя засуджених у виправній установі з усіх боків, зокрема суспільно корисну працю й виховну роботу. Під режимом у вузькому значенні розумілися встановлення певних правил ізоляції засуджених, їхньої поведінки, прав і обов'язків, зумовлених фактом відбування покарання, система заходів заохочення та стягнення².

М.Я. Гінзбург та І.А. Стручков писали: «Режим виправно-трудової установи в широкому розумінні – це порядок її діяльності, уся сукупність заходів, які забезпечують виконання покарань виправно-трудового характеру і здійснення методів, спрямованих на виправлення та перевиховання засуджених. Режим у вузькому розумінні – це один з основних методів виправно-трудового впливу, який забезпечує здійснення виправлення та перевиховання, а також регламентування порядку тримання засуджених у виправно-трудовах³».

Професор М.О. Стручков зазначав: «Якщо спиратися на загальноживане й зрозуміле кожному значення слова «режим», то не можна сказати нічого іншого, як визнати режимом (від франц. *regime*) уклад, порядок або спосіб життя людини. Режим під час відбування покарання – це уклад або спосіб життя засудженого. Якщо спробувати дати визначення режиму як правового явища, то доведеться сказати так: під режимом у виправних установах слід розуміти врегульований нормами права порядок виконання покарання у вигляді позбавлення волі⁴».

В іншій своїй праці М.О. Стручков відзначає, що поняття режиму, якщо тлумачити його широко, повинне охопити буквально все життя виправно-трудової установи. Але цьому поняттю слід надавати й більш вузького значення. Режим у виправних установах являє собою врегульований нормами права порядок виконання покарання у вигляді позбавлення волі, пов'язаний із виправним впливом. Іншими словами, режим – це правопорядок у виправних установах, що забезпечує виправлення засуджених, вирішення завдань часткового (спеціального) і загального попередження. Далі М.О. Стручков уточнює, що режим позбавлення волі можна визначити як установлений законом порядок виконання (відбування) призначеного покарання, що відображає властивий цьому покаранню комплекс правових обмежень, виступає в якості одного з основних засобів виправлення й перевиховання засуджених, створює необхідні умови та забезпечує застосування інших засобів виправлення й перевиховання засуджених⁵.

М.А. Беляєв зазначав, що розмежування понять режиму в широкому та вузькому значенні навряд чи доцільне. Під режимом у широкому значенні розуміється власне вся діяльність виправної установи. Таке поняття нічого не дає для аналізу й оцінки режиму як одного із засобів виправно-трудового впливу на засуджених. Уявлення про нього як про просту сукупність правил, що визначають рамки зовнішньої поведінки, знижує його виховне значення як самостійного засобу виправно-трудового впливу. Набагато більше значення для виховання має те, чим будуть наповнені ці, власне, зовнішні рамки поведінки. Під час визначення поняття слід виходити з того, що режим – це не лише сукупність норм і правил поведінки, а й діяльність виправної установи й засуджених, регламентована нормами виправно-трудового права⁶.

Під режимом виконання та відбування покарання розуміється сукупність норм кримінально-виконавчого права, що регулюють порядок і умови виконання й відбування кримінальних покарань, які забезпечують реалізацію покарання засуджених і створюють умови для ефективного застосування інших засобів впливу⁷.

Режим відбування покарання – це встановлені нормами виправно-трудового (нині – кримінально-виконавчого) права <...> порядок і умови відбування покарання у вигляді позбавлення волі, що забезпечу-

² Ной И.С. Теоретические вопросы лишения свободы/ И.С. Ной. – Саратов, 1965. – С. 55.

³ Советское исправительно-трудоое право / под ред. Н.А. Стручкова. – М., 1960. – С. 96.

⁴ Стручков Н.А. Советская исправительно-трудоовая политика и ее роль в борьбе с преступностью / Н.А. Стручков. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1970. – С. 228.

⁵ Стручков Н.А. Курс исправительно-трудоового права: Проблемы особенной части / Н.А. Стручков. – М. : Юрид. лит., 1985. – С. 65.

⁶ Беляев Н.А. Цели наказания и средства их достижения в исправительно- трудоовых учреждениях / Н.А. Беляев. – Л., 1963. – С. 114.

⁷ Кримінально-виконавче право України : [підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів] / за ред. В.М. Трубникова. – Х. : Право, 2001. – С. 148.

ють реалізацію кримінально-правової кари та заходів виправно-трудоного впливу щодо засуджених для досягнення цілей покарання⁸.

М.О. Ліненко розуміє режим як урегульований нормами кримінально-виконавчого права порядок виконання й відбування покарання у вигляді позбавлення волі, що передбачає спільне знаходження засуджених, застосування до них заходів виправно-трудоного впливу, а також підтримання належної дисципліни, попередження правопорушень⁹.

Порівняння й аналіз наявних у нашій науковій, навчальній і спеціальній літературі визначень поняття «режим» свідчить, що режим трактується дуже багатозначно, тому визначень існує понад три десятки. Чимало з цих визначень є неточними, деякі навіть помилкові або суперечливі, хоча кожне з них має певний сенс, щось загальне, але найчастіше таке, що не повністю відображає зміст і сутність режиму. Суть цих визначень коротко зводиться до того, що під режимом розуміється: 1) порядок виконання покарання у виправній колонії; 2) порядок тримання у виправній колонії; 3) сукупність правил поведінки засуджених; 4) порядок життя та праці засуджених; 5) діяльність виправної колонії; 6) система заходів і методів, що сприяють вихованню; 7) сукупність норм, що визначають обсяг обмежень для засуджених і порядок їхньої реалізації; 8) порядок реалізації кримінально-правового покарання та залучення засуджених до праці, виховної роботи, загальноосвітнього й професійно-технічного навчання; 9) порядок виконання й відбування покарання у вигляді позбавлення волі, в якому виражається покарання, що забезпечує попереджувальний і виховний вплив¹⁰.

У Кримінально-виконавчому кодексі України (далі – КВК України) уперше на законодавчому рівні сформульовано чітке визначення режиму у виховних і виправних колоніях. Згідно з ч. 1 ст. 102 КВК України режим у виправних і виховних колоніях – це встановлений законом та іншими нормативно-правовими актами порядок виконання й відбування покарання, який забезпечує ізоляцію засуджених; постійний нагляд за ними; виконання покладених на них обов'язків; реалізацію їхніх прав і законних інтересів; безпеку засуджених і персоналу; роздільне тримання різних категорій засуджених; різні умови тримання засуджених залежно від виду колонії; зміну умов тримання засуджених¹¹. Глава 16 КВК України визначає найважливіші положення, що характеризують сутність і зміст режиму виконання й відбування покарання.

Серед основних вимог режиму слід виділити найважливіший складник – ізоляцію засуджених. Вираженням ізоляції є саме позбавлення фізичної свободи шляхом поміщення засуджених у місця позбавлення волі (виправні чи виховні колонії) на строк, установлений вироком суду, що передбачає перебування на території, що охороняється, обмеження засуджених у свободі вибору соціального спілкування, їхніх соціально корисних зв'язків з особами, які перебувають на волі, права вільного пересування, вибору місця проживання, характеру й роду занять за своїм розсудом; роздільне тримання різних категорій засуджених, порядок їх спілкування в межах однієї колонії. Тому засуджений до позбавлення волі, оскільки він постійно перебуває в умовах ізоляції, повинен вести особливий (установлений законом) спосіб життя. А це повинно стимулювати засуджених до утримання від учинення правопорушень і спонукати їх до прагнення мати ті блага, якими людина користується на волі.

Ступінь ізоляції визначається видом колонії й поведінкою засуджених. Найбільший ступінь ізоляції досягається у виправних колоніях максимального рівня безпеки, найменший – у виправних колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання, де засуджені тримаються під наглядом, і тільки на території житлової зони – під охороною. Законодавець посилив можливість диференціації умов відбування покарання в одному виді колоній (отже, і ступінь ізоляції) залежно від поведінки засуджених, передбачивши тримання засуджених у структурних дільницях колоній (ресоціалізації, посиленого контролю, соціальної адаптації, соціальної реабілітації). Крім того, ступінь ізоляції може бути посилений чи зменшений у зв'язку з переведенням засуджених, що передбачено ст. 101 КВК України.

Ізоляція засуджених забезпечується насамперед системою охорони колоній, яка здійснюється відповідно до вимог з організації охорони КВУ. Правила внутрішнього розпорядку установ виконання по-

⁸ Васильев А.И. Режим в исправительно-трудовых учреждениях / А.И. Васильев, Л.С. Саблина. – М. : ВНИИ МВД СССР, 1982. – С. 6.

⁹ Линенко Н.А. Сущность организации режима в ИТУ / Н.А. Линенко // Учебно-методические материалы к лекции. – К., 1991. – С. 4.

¹⁰ Козлов П.П. Режим виконання кримінальних покарань : [монографія] / П.П. Козлов, Ю.В. Нікітін, Л.О. Стрелков. – К. : КНТ, 2008. – С. 44.

¹¹ Кримінально-виконавчий кодекс України. – К. : Алерта, 2017. – С. 84.

карань до заходів забезпечення ізоляції засуджених відносять огляди й умови спільної роботи працівників кримінально-виконавчої служби із засудженими, нагляд за засудженими; залучення сил і засобів колонії, органів і установ виконання покарань для підтримання правопорядку в установах виконання покарань.

На думку автора, вимогою режиму є модернізація об'єктів інженерної інфраструктури й інженерно-технічних засобів охорони та нагляду, упровадження сучасних технологій із метою створення багаторівневої системи централізованої охорони й відеомоніторингу, створення автоматизованих інформаційних і телекомунікаційних систем Державної кримінально-виконавчої служби України, бо пенітенціарна система в Україні ще й дотепер – напіввійськовий правоохоронний орган. На превеликий жаль, у КВУ ще існують невиправдані режимні обмеження, майже не створюються належні умови тримання засуджених, зокрема в частині переходу від казарменого до блокового розміщення засуджених. Крім того, досі спостерігається низький рівень організації соціально-виховної та психологічної роботи із засудженими, не забезпечуються умови для ефективної індивідуальної корекції їхньої поведінки, для виправлення й ресоціалізації засуджених, що призводить до невідповідності до життя після звільнення з КВУ і, як наслідок, до значної кількості випадків пенітенціарного рецидиву.

Як правопорядок режим складається з двох взаємопов'язаних елементів: 1) нормативної основи, яка визначається законом і відповідає закону та підзаконним правовим актам; 2) правового встановлення реальної поведінки учасників кримінально-виконавчих відносин (насамперед – адміністрації колоній і засуджених).

Режим забезпечує реалізацію широкого комплексу відносин, що виникають під час виконання покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк. Режим виконання й відбування покарання багатофункціональний за своєю спрямованістю. Він є одним із засобів виправлення (ч. 3 ст. 6 КВК України), а також створює умови для застосування інших засобів виправлення (ч. 3 ст. 102 КВК України). Режим виконання й відбування покарання охоплює всю сукупність матеріальних і процесуальних норм, що регламентують діяльність адміністрації КВУ, на які законом покладено виконання покарань, а також сукупність умов і правил відбування покарання.

У європейських пенітенціарних правилах визначено режим утримання ув'язнених, який повинен передбачати збалансовану програму заходів, необхідну для нормальної людської діяльності.

Режим виконання й відбування покарань розглядають у науці в широкому та вузькому значеннях. Провідні науковці не обмежуються розумінням режиму виключно як інституту позбавлення волі, а визначають режим покарання як установлену кримінально-виконавчим законодавством сукупність правил поведінки засуджених (режим відбування покарання) і заходів, що здійснюються органами й установами виконання покарань, спрямованих на досягнення цілей покарання (режим виконання покарання). Таке визначення режиму дає можливість говорити про режим виконання та відбування інших видів покарань (арешту, довічного позбавлення волі, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військово-вослужбовців тощо)¹².

Термін «виконання (відбування) покарання» означає встановлений у нормативно-правових актах порядок реалізації персоналом установ виконання покарань мети й завдань кримінального покарання, а також комплекс правообмежень для засуджених і встановлений порядок реалізації ними своїх прав і обов'язків, що витікають із закону та вироку суду¹³.

Термін «виконання покарання» стосується відповідних органів, які у своїй діяльності зобов'язані реалізувати весь комплекс правообмежень, передбачених конкретним видом покарання, забезпечити здійснення наданих засудженим прав; виконання покладених на них обов'язків протягом усього строку покарання, установленого вироком суду. За своєю природою застосування каральних заходів – це тривала соціальна практика, яка здавна використовувалася в усіх історичних епохах розвитку цивілізації. Загальновідомо, що немає на Землі жодного народу, який би обходився без покарання правопорушників. Ця практика передбачає відповідальність, що є адекватною до порушення законодавства, тобто з одного боку, – це еквівалентна відплата злочинцю за вчинене, а з іншого – виховний ефект «охолодження емоцій» і гальмування деструктивних настроїв потенційних злочинців. При цьому, як зазначав В.А. Бачинін, інтен-

¹² Советское исправительно-трудовое право / под ред. Н.А. Стручкова. – М., 1960. – С. 301.

¹³ Колб О.Г. Запобігання злочинності в місцях позбавлення волі : [навчальний посібник] / О.Г. Колб. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2005. – С. 13.

сивність покарань – це величина, яка історично змінювалася, оскільки вона залежить від цивілізованості суспільства, характеру його економіки, ступеня антагонізованості психіки людей та інших факторів¹⁴.

Натомість термін «відбування покарання» стосується засуджених, які повинні на підставі вироку суду відповідно до приписів, установлених кримінально-виконавчим законодавством, виконувати покладені на них обов'язки й утримуватися від діянь, заборонених нормами права. Це один із наслідків так званої кримінальної відповідальності, коли особа, яка вчинила злочин, вимушена зазнати державного осуду, а також передбачених Кримінальним кодексом України обмежень особистого, майнового чи іншого характеру, що визначаються обвинувальним вироком суду й накладаються на винного спеціальним органом держави.

Висновки. Таким чином, незважаючи на наявність законодавчого визначення режиму, нині постає питання про внесення змін у визначення поняття «режим», яке, крім зазначених вимог, має охоплювати ще й вимогу охорони засуджених. Також удосконалення режиму має здійснюватися за рахунок скорочення в ньому обмежень зв'язку засуджених із зовнішнім світом і поступового впровадження особливих програм поводження із засудженими. Засудженим необхідно дозволяти максимально часто спілкуватися зі своїми близькими родичами, іншими особами та представниками громадських організацій, волонтерів; необхідно дозволяти також відвідування засуджених зазначеними особами. Побачення мусять бути організовані таким чином, аби надати засудженим можливість максимально природно підтримувати та зміцнювати сімейні стосунки. Вимоги режиму спрямовані не тільки на попередження вчинення засудженими злочинів у виправних колоніях, але також мають запобігати вчиненню пенітенціарного рецидиву після звільнення з місць відбування покарання.

Анотація

Проводиться аналіз різних тлумачень і вимог режиму в кримінально-виконавчих установах і його впливу на пенітенціарний рецидив.

Summary

The article is analyzed different interpretations and requirements of the regime in penal institutions and its effect on relapse penitentiary.

Використана література:

1. Познышев С.В. Основы пенитенциарной науки / С.В. Познышев. – М., 1923.–254 с.
2. Ной И.С. Теоретические вопросы лишения свободы / И.С. Ной. – Саратов, 1965. – 268 с.
3. Советское исправительно-трудовое право / под ред. Н.А. Стручкова. – М., 1960. – 325 с.
4. Стручков Н.А. Советская исправительно-трудовая политика и ее роль в борьбе с преступностью / Н.А. Стручков. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1970. – 271 с.
5. Стручков Н.А. Курс исправительно-трудового права : Проблемы особенной части / Н.А. Стручков. – М. : Юрид. лит., 1985. – 255 с.
6. Беляев Н.А. Цели наказания и средства их достижения в исправительно- трудовых учреждениях / Н.А. Беляев. – Л., 1963. – 298 с.
7. Кримінально-виконавче право України : [підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів] / за ред. В.М. Трубникова. – Х. : Право, 2001. – 384 с.
8. Васильев А.И. Режим в исправительно-трудовых учреждениях / А.И. Васильев, Л.С. Саблина. – М. : ВНИИ МВД СССР, 1982. – 64 с.
9. Линенко Н.А. Сущность организации режима в ИТУ / Н.А. Линенко // Учебно-методические материалы к лекции. – К., 1991. – 68 с.

¹⁴ Бачинин В.А. Философия права и преступления / А.В. Бачинин. – Х., 1999 – С. 230.

10. Козлов П.П. Режим виконання кримінальних покарань : [монографія] / П.П. Козлов, Ю.В. Нікітін, Л.О. Стрелков. – К. : КНТ, 2008. – 270 с.
11. Кримінально-виконавчий кодекс України.– К. : Алерта, 2017. – 84 с.
12. Гель А.П. Науково-практичний коментар Кримінально-виконавчого кодексу України / А.П. Гель, О.Г. Колб, В.О. Корчинський та ін.; за заг. ред. А.Х. Степанюка. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 496 с.
13. Колб О.Г. Запобігання злочинності в місцях позбавлення волі : [навчальний посібник] / О.Г. Колб. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2005. – 494 с.
14. Бачинин В.А. Философия права и преступления / А.В. Бачинин. –Х.,1999. – 607 с.

Богдан Телефанко,
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінально-правових дисциплін
Львівського державного університету внутрішніх справ